

به نام خدا

فهرست مطالب

۱	چکیده
۱	مقدمه
۳	۱. ویژگی‌های مثبت ساختاری و محتوایی برنامه
۱۰	۲. تطبیق با سیاست‌های کلی ابلاغی برنامه پنجم
۲۶	نتیجه‌گیری
۲۷	منابع و مأخذ

دوره لایحه برنامه پنجم توسعه (۴): نوآوری‌ها و نکات مثبت

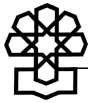
درباره لایحه برنامه پنجم توسعه (۴): نوآوری‌ها و نکات مثبت

چکیده

برنامه پنجم توسعه، علیرغم کاستی‌ها، حائز نکات مثبت یا نوآوری‌های مهم است. از جمله این نکات می‌توان به انطباق کلی با سیاست‌های ابلاغی برنامه پنجم، ساده‌سازی و مختصرنویسی، توجه ویژه به برخی مقولات مهم، پوشش دادن به برخی مشکلات اساسی کشور، هماهنگی روش‌شناختی در برخی مقولات و... اشاره کرد. لازم به ذکر است برخی اشکالات علمی لایحه در گزارش ۱ و ۲ قبلاً مورد اشاره قرار گرفته و در حوزه‌های بخشی نیز گزارش‌های مرکز به تدریج انتشار خواهد یافت که به بررسی مواد لایحه و اصلاح آنها خواهد پرداخت.

مقدمه

برنامه توسعه، سندی است که در آن شرایط مطلوب در چارچوب محدودیت‌ها و منابع ترسیم شده و خط‌مشی‌ها و سیاست‌های مناسب برای تحقق آن در نظر گرفته می‌شود. به طور کلی یک برنامه باید فراگیر، انعطاف‌پذیر و پویا، دارای سازوکار خوداصلاحی، مشارکتی، آینده‌نگر، همگن، هدفمند، دارای پوشش جغرافیایی، دارای

قابلیت اجرایی، زماندار، منسجم و هماهنگ و استفاده‌کننده از تمام قابلیت‌ها و فرصت‌ها باشد. هر برنامه‌ای که فاقد ویژگی‌های یاد شده باشد، در تحقق اهداف خود با مشکل مواجه خواهد شد.

از دیدگاه نظری، شناخت نظری و تجربی کافی از منطق برنامه‌ریزی و اصول و ویژگی‌های حاکم بر آن شامل تعیین و تشخیص درست اهداف و استراتژی‌ها، اولویت‌بندی صحیح اهداف با توجه به امکانات موجود، توجه به امکانات در دسترس و آتی و نیز تعامل و تقسیم کار منطقی میان اجزا می‌تواند موجبات انسجام برنامه را فراهم آورده و به تدوین برنامه‌ای هماهنگ و کارآ و دارای قابلیت اجرایی و نظارتی بالا منجر شود.

از سوی دیگر، انسجام، هماهنگی و شفافیت در نظام حقوقی وظایف و اختیارات نهادها در عرصه برنامه‌ریزی در کنار توجه به الزامات قانونی و نهادی از یک‌سو و نیز تقسیم کار هماهنگ، فرآیند برنامه‌ریزی توسعه را تسهیل خواهد کرد.

بررسی متن لایحه برنامه ارائه شده نشان می‌دهد، علیرغم برخی کاستی‌ها، لایحه ارائه شده دارای نوآوری‌ها و نکات مثبت متعدد است. این ویژگی‌های مثبت را می‌توان در دو بخش: ۱. ساختاری و محتوایی و ۲. تطبیق عمومی با سیاست‌های کلی ابلاغی مورد بررسی قرار داد. بررسی متن لایحه نشان می‌دهد، مواد لایحه تا حد زیادی با سیاست‌های کلی ابلاغ شده منطبق هستند یا حداقل در بخش عمده‌ای تناقض چندانی ندارند. نظر به اهمیت موضوع، این بخش به‌طور مستقل در بخش دوم گزارش بررسی می‌شود.

۱. ویژگی‌های مثبت ساختاری و محتوایی برنامه

اگرچه برنامه پنجم توسعه در برخی زمینه‌ها از جمله اولویت‌بندی و کمی‌سازی دچار کاستی‌هایی است، اما بررسی دقیق‌تر متن لایحه نشان می‌دهد، برنامه‌نویسان برنامه، در رعایت الگوی ساده و مختصرنویسی، پرداختن به مشکلات اساسی کشور، توجه خاص به برخی مقولات مهم و رعایت برخی نوآوری‌های روش‌شناختی موفق بوده‌اند. این موارد را می‌توان به شرح زیر توضیح داد:

۱-۱. الگوی نگارش ساده و جمع‌شده

ویژگی محسوس برنامه پنجم نسبت به برنامه‌های ماقبل آن، تلخیص و کوتاه بودن عناوین و احکام، عنوان‌بندی جزئی و جمع‌شده تمام مواد مرتبط با هر موضوع در بخش‌های مشخص است، به عنوان مثال، در پیش‌نویس برنامه پنجم تمام موارد مربوط به بیمه‌های تأمین اجتماعی همه تحت عنوان «بیمه‌های اجتماعی» آمده درحالی که در برنامه چهارم توسعه مواد قانونی مربوط به فقرزدایی، گسترش پوشش‌های بیمه‌ای، کنترل آسیب‌های اجتماعی، خدمات‌رسانی به ایثارگران، قانونمداری، گسترش نهادهای مدنی و تشکل‌های اجتماعی و حتی تهیه برنامه توسعه بخش تعاونی همه تحت عنوان کلی «ارتقای امنیت انسانی و عدالت اجتماعی» مطرح شده‌اند. ذکر مواد مربوط به بهره‌وری، فضای کسب‌وکار، اشتغال، پول و بانک هرکدام در ذیل عنوان‌های جداگانه به جای ذکر تمام مواد یاد شده تحت عنوان کلی «بسترسازی برای رشد سریع اقتصادی»، نمونه دیگری از نگارش ساده‌تر و جمع‌شده برنامه پنجم نسبت به برنامه‌های گذشته است.

۲-۱. توجه به مشکلات اساسی کشور

توجه به مواد مختلف برنامه پنجم و مقایسه آن با موارد احصا شده مشکلات اساسی کشور در حوزه‌های مختلف نشان می‌دهد، این برنامه تا حد زیادی در پرداختن به اکثر این مشکلات موفق بوده است. توضیح اینکه مرکز پژوهش‌های مجلس، مشکلات اساسی کشور در بخش‌های مختلف را در ۷۶ مورد اصلی شناسایی کرده است که مقایسه تطبیقی این موارد با مواد برنامه نشان از توجه عمومی به این مشکلات دارد.

به عنوان مثال در بخش حقوقی و قضایی به کاهش اطاله دادرسی، تأمین نیروی انسانی کافی برای انجام امور قضایی، استفاده گسترده از فناوری اطلاعات، گسترش دادن فرهنگ حقوقی و قضایی در جامعه، پیشگیری از وقوع جرم و... مورد توجه قرار گرفته است.

در حوزه سیاسی، امنیتی و دفاعی، می‌توان به توسعه منطقه‌گرایی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های حقوقی، سیاسی، فرهنگی، رسانه‌ای و بین‌المللی، یکپارچه‌سازی سیاست‌ها و فعالیت‌های مرتبط با سامانه‌های پدافند هوایی کشور و بهره‌گیری از ظرفیت بخش خصوصی در روند مدیریت انتظامی و نظایر آن اشاره کرد.

در حوزه اجتماعی به فقدان نظام چند لایه تأمین اجتماعی با ساختاری یکپارچه و دربرگیرنده سه رکن بیمه‌ای، حمایتی و تکمیلی، توجه به منابع و مصارف و قوانین و مقررات صندوق‌های بازنشستگی، تحول در آموزش و پرورش و آموزش عالی و توجه به پژوهش‌های کاربردی مورد توجه واقع شده است.

در حوزه فناوری به حمایت از توسعه علم و فناوری و شرکت‌های دانش‌بنیان و تجاری‌سازی فناوری‌ها توجه شده است. همچنین به فناوری اطلاعات و ارتباطات

به عنوان عامل توانمندساز در کلیه امور و توسعه پایگاه‌های داده ملی و تکمیل و به‌کارگیری آنها در ارائه خدمات توجه شده است.

در حوزه صنعت و معدن و انرژی به تکمیل زنجیره ارزش در صنایع پتروشیمی و حمایت از صنایع میانی و پایین‌دستی و حمایت مالی از سرمایه‌گذاری خطرپذیر در صنایع نوین و توجه به انطباق محصولات با استانداردهای ملی، بین‌المللی، کارخانه‌ای و تشویقی مورد نظر بوده است.

در حوزه اقتصادی می‌توان به لحاظ کردن برخی اولویت‌های بخش تجارت خارجی و ارائه برخی پیشنهادهای دارای اولویت در بخش بازرگانی و تنظیم بازار اشاره کرد.

۳-۱. هماهنگی روش‌شناختی برخی مواد برنامه

برنامه پنجم به دلیل رعایت الگوی تقریباً هماهنگ روش‌شناختی در برخی حوزه‌ها، نسبت به برنامه‌های گذشته نوآور، حائز نکات مثبت است. نمونه بارز این هماهنگی روش‌شناختی، توسعه پایگاه‌های اطلاعاتی و حمایت یا استفاده از منابع بخش خصوصی است که در موارد متعدد در بخش‌های مختلف برنامه پنجم به شرح زیر به چشم می‌خورد. به عنوان مثال در مورد توسعه پایگاه‌های اطلاعاتی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

علمی: ایجاد شبکه علمی کشور،

مذهبی: ایجاد بانک اطلاعات جامع موقوفات،

اداری: استفاده از گواهی و امضای الکترونیکی ثبت اسناد و املاک، پایگاه اطلاعاتی شرکت‌ها و مؤسسه‌های ثبت شده، انجام مناقصه‌ها و مزایده‌های دولتی در محیط الکترونیکی،

مدیریت: صدور کارت هوشمند ملی چندمنظوره برای آحاد مردم،

اقتصادی: بانکداری الکترونیک،

امنیت: سند امنیت فضای تبادل اطلاعات (افتا)،

تجارت: نظام ملی طبقه‌بندی کالا و خدمات،

حقوقی: پایگاه اطلاعات حقوقی املاک، الکترونیکی کردن تمام مراحل انتقال و ثبت اسناد رسمی و املاک،

بورس: پایگاه اطلاعاتی مدیران بازار سرمایه کشور،

مالیات: الکترونیکی کردن دریافت اظهارنامه‌های مالیاتی و ابلاغ اوراق مالیاتی.

حمل و نقل: تکمیل سامانه مدیریت سوخت،

سلامت: استقرار سامانه پرونده الکترونیکی سلامت ایرانیان.

در مورد حمایت یا استفاده از منابع و ظرفیت‌های بخش خصوصی نیز می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

فرهنگ: تعمیق ارزش‌ها و فرهنگ مبتنی بر هویت اسلامی ایرانی با ارائه تسهیلات و حمایت از بخش غیردولتی، صدور مجوز و تأسیس مراکز خصوصی گردشگری و موزه‌های تخصصی توسط بخش غیردولتی،

بیمه: تأسیس بیمه‌های اجتماعی و صندوق‌های بازنشستگی خصوصی،

کسب‌وکار: گسترش کسب‌وکار خانگی و مشاغل از راه دور و طرح‌های اشتغال‌زای بخش خصوصی،

مدیریت منابع نفتی: ارائه تسهیلات از منابع صندوق توسعه ملی به بخش‌های خصوصی، تعاونی و عمومی،

آموزش عالی: تأسیس دانشگاه‌های خصوصی در مناطق آزاد تجاری - صنعتی و ویژه اقتصادی،

انرژی: ترغیب بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در زمینه نیروگاه‌هایی که از انرژی تجدیدپذیر و یا بازیافت حرارت استفاده می‌کنند،

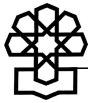
صنعت: اعطایی سالیانه به بخش خصوصی برای گسترش صنایع نوین،

حمل و نقل: اصلاح ساختار شبکه حمل‌ونقل ریلی با استفاده از ظرفیت بخش خصوصی،

امنیتی - انتظامی: بهره‌گیری از ظرفیت بخش خصوصی در روند مدیریت انتظامی،

۴-۱. توجه خاص به برخی مقولات مهم

برنامه پنجم، به دلیل توجه خاص به برخی مقولات مهم، نسبت به برنامه‌های گذشته، حائز مزیت است. نمونه بارز این مقولات، فرهنگ ایرانی - اسلامی است که در جای جای برنامه به چشم می‌خورد، هر چند برای اجرایی شدن و نظارت‌پذیر بودن در مرحله اجرا دارای برخی کاستی‌هاست. از دیگر نمونه‌های برجسته مورد توجه برنامه پنجم، تأسیس صندوق توسعه ملی، توسعه میدان‌های نفتی، توجه به انرژی‌های پاک،

تقویت نظام جمع‌آوری اطلاعات اقتصادی - مالیاتی، توسعه پدافند هوایی کشور و ... است.

در مورد خاص توجه به فرهنگ ایرانی - اسلامی، نخستین فصل برنامه پنجم به موضوع «فرهنگ اسلامی - ایرانی» اختصاص یافته است. از نظر محتوا نیز علاوه بر فصل اول برنامه، در سایر فصول برنامه نیز مسائل فرهنگی به‌طور محسوسی مورد توجه خاص قرار گرفته است که عمده‌ترین آنها عبارتند از: مکلف کردن دولت به تدوین «الگوهای توسعه اسلامی - ایرانی» در نخستین ماده این برنامه، تصویب و اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور در شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم و جدید، تهیه و تصویب «سند ملی توسعه روابط فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سطح بین‌الملل» با تأکید بر گفتگو و همکاری بین ادیان و نخبگان جهان، تأکید بر تثبیت جایگاه مسجد از طریق الزامی کردن پیش‌بینی و مکان‌های مناسب برای ایجاد مسجد یا نمازخانه در مجتمع‌های تجاری و اداری، پارک‌های ملی و بوستان‌های شهری، مدارس، بیمارستان‌ها، مراکز درمانی و مجموعه‌های ورزشی، کمک بلاعوض دولت برای تکمیل مراکز فرهنگی، هنری، دینی و قرآنی بخش غیردولتی و احداث اماکن ورزشی همجوار و متعلق به مساجد، تصریح به نقش ولایت فقیه و رهبر معظم انقلاب اسلامی که در قانون برنامه چهارم به نوعی مسکوت مانده بود، تمهید راهکارهای ترویج اندیشه‌های امام خمینی (ره)، رهبر معظم انقلاب اسلامی و شخصیت‌های انقلاب، ساماندهی فضای رسانه‌ای کشور و مقابله با رسانه‌های معارض.

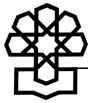
۱-۵. رویکرد متفاوت به برخی مقوله‌های مهم

برنامه پنجم به دلیل تغییر رویکرد در مواجهه با برخی مسائل مهم مملکتی، حائز توجه است. از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تغییر رویکرد به مسئله امنیت و دفاع از طریق تأکید بر گسترش نقش بسیج،
- تغییر رویکرد سیاست خارجی در توجه بیشتر به همکاری‌های منطقه‌ای، توجه بیشتر ملت‌های مظلوم، تنظیم سطح روابط با کشورهای همسو و غیرهمسو، استفاده از تمام ظرفیت‌های موجود برای کاهش حضور نظامی بیگانگان در منطقه و حمایت مؤثر از مسلمانان و ملت‌های مظلوم به‌ویژه ملت فلسطین،
- تغییر رویکرد در بخش قضایی از موضوعات مرتبط با پس از وقوع جرم به موضوع‌های قبل از وقوع جرم و اصلاح قوانین به‌منظور جلوگیری از وقوع جرم.

۱-۶. توجه یا اشاره یا عدم تناقض با قوانین مادر تصویب شده در سال‌های اخیر

برنامه پنجم در شرایطی تدوین شده است که بسیاری از قوانین مادر همانند قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل چهارم قانون اساسی، قانون هدفمند کردن یارانه‌ها، قانون مدیریت خدمات کشوری و ... تصویب شده یا در دست اجراست. بررسی مواد برنامه پنجم نشان می‌دهد، این مواد گرچه عموماً یکپارچگی کاملی با قوانین مورد اشاره ندارند، اما به‌واسطه عدم تناقض یا اشاره‌های متعدد به این قوانین، در مرحله اجرا اصطکاک خاصی با قوانین مذکور ایجاد نخواهند کرد.

۲. تطبیق با سیاست‌های کلی ابلاغی برنامه پنجم

بررسی متن لایحه ارائه شده نشان می‌دهد، مواد لایحه تا حد زیادی با سیاست‌های کلی ابلاغ شده منطبق هستند یا حداقل تناقض ندارند. این بررسی همچنین نشان می‌دهد، برخی از سیاست‌های کلی فاقد حکم برنامه‌ای است و بالعکس برخی از احکام برنامه در هیچ یک از سیاست‌های کلی پیش‌بینی نشده است و در بعضی موارد، احکام عیناً همان سیاست‌های کلی هستند.

جدول بررسی ارتباط بین سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه و احکام برنامه

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
امور فرهنگی		
۱. تکمیل و اجرای طرح مهندسی فرهنگی کشور و تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم	۲، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰ و ۱۱۷	ماده (۲) عیناً همان سیاست کلی است و تنها دولت را موظف به انجام آن کرده است
۲. زنده و نمایان نگه داشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره) و برجسته کردن نقش آن به‌عنوان یک معیار اساسی در تمام سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها	۴ و ۶	ماده (۴) تنها ناظر به توسعه فرهنگی آن‌هم در حوزه بین‌الملل و در حد سند توسعه روابط فرهنگی است و راهکاری عملی در جهت استفاده از اندیشه‌های امام (ره) پیش‌بینی نشده است
۳. تقویت قانون‌گرایی، انضباط اجتماعی، وجدان کاری، خودباوری، روحیه کار جمعی، ابتکار، درستکاری، قناعت، پرهیز از اسراف و اهتمام به ارتقای کیفیت در تولید	۳ و ۱۰	
۴. مقابله با جریانات انحرافی در حوزه دین و زدودن خرافات و موهومات	(فاقد حکم برنامه)	
۵. استفاده بهینه از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی برای تحقق اهداف فرهنگی نظام	۱۱	
۶. ایجاد درک مشترک از چشم‌انداز بیست‌ساله و تقویت باور و عزم ملی برای تحقق آن	(فاقد حکم برنامه)	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
امور علمی و فناوری		
۷. تحول در نظام آموزش عالی و پژوهش در موارد زیر:	۲۰ و ۲۳	
۷-۱. افزایش بودجه تحقیق و پژوهش به ۳ درصد تولید ناخالص داخلی تا پایان برنامه پنجم و افزایش ورود دانش‌آموختگان دوره کارشناسی به دوره‌های تحصیلات تکمیلی به ۲۰ درصد	۱۹	افزایش بودجه در ماده (۱۹) لایحه مورد توجه قرار گرفته است اما هدفگذاری سیاست‌ها در مورد ورود به تحصیلات تکمیلی مغفول مانده است
۷-۲. دستیابی به جایگاه دوم علمی و فناوری در منطقه و تثبیت آن در برنامه پنجم	۱۹ و ۴۹	راهکار اجرایی ارائه نشده است
۷-۳. ارتباط مؤثر بین دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی با صنعت و بخش‌های مربوط جامعه	۲۰ و ۲۱	
۷-۴. توانمندسازی بخش غیردولتی برای مشارکت در تولید علم و فناوری	۲۱، ۲۲ و ۴۹	
۷-۵. دستیابی به فناوری‌های پیشرفته مورد نیاز	۲۰	
۸. تحول در نظام آموزش و پرورش با هدف ارتقای کیفی آن براساس نیازها و اولویت‌های کشور در سه حوزه دانش، مهارت و تربیت و نیز افزایش سلامت روحی و جسمی دانش‌آموزان	۱۸، ۲۳، ۲۵، ۲۶ و ۲۸	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۹. تحول و ارتقای علوم انسانی با تقویت جایگاه و منزلت این علوم، جذب افراد مستعد و بانگیزه، اصلاح و بازنگری در متون و برنامه‌ها و روش‌های آموزشی، ارتقای کمی و کیفی مراکز و فعالیت‌های پژوهشی و ترویج نظریه‌پردازی، نقد و آزاداندیشی	۲۰ و ۲۴	راهکار اجرایی ارائه نشده است
۱۰. گسترش حمایت‌های هدفمند مادی و معنوی از نخبگان و نوآوران علمی و فناوری از طریق: ارتقای منزلت اجتماعی، ارتقای سطح علمی و مهارتی، رفع دغدغه خطرپذیری مالی در مراحل پژوهشی و آزمایشی نوآوری‌ها، کمک به تجاری‌سازی دستاوردهای آنان	۲۱، ۲۲، ۲۴، ۵۷ و ۵۸	
۱۱. تکمیل و اجرای نقشه جامع علمی کشور	(فاقد حکم برنامه)	
امور اجتماعی		
۱۲. تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و در صحنه‌های اجتماعی و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان	۳، ۴۴، ۴۶ و ۴۷	
۱۳. تقویت هویت ملی جوانان متناسب با آرمان‌های انقلاب اسلامی، فراهم کردن محیط رشد فکری و علمی و تلاش در جهت رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی آنان، توجه به مقتضیات دوره جوانی و نیازها و توانایی‌های آنان	۳، ۴۵، ۴۷ و ۱۴۹	ماده (۱۴۹) همان سیاست کلی است. ضمناً هیچ راهبرد مشخص برای حل مسئله اشتغال جوانان و آسیب‌های اجتماعی آنان ارائه نشده است

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۱۴. اصلاح نظام اداری و قضایی در جهت افزایش تحرک و کارایی، بهبود خدمت‌رسانی به مردم، تأمین کرامت و معیشت کارکنان، به‌کارگیری مدیران و قضات لایق و امین و تأمین شغلی آنان، حذف یا ادغام مدیریت‌های موازی، تأکید بر تمرکززدایی در حوزه‌های اداری و اجرایی، پیشگیری از فساد اداری و مبارزه با آن و تنظیم قوانین مورد نیاز	۱۲، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۱۱۴، ۱۲۶، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۸۷، ۱۸۸ و ۱۹۶	
۱۵. هویت‌بخشی به سیمای شهر و روستا، بازآفرینی و روزآمدسازی معماری ایرانی - اسلامی، رعایت معیارهای پیشرفته برای ایمنی بناها و استحکام ساخت‌وسازها	۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵ و ۱۵۶	
۱۶. تقویت و کارآمد کردن نظام بازرسی و نظارت، اصلاح قوانین و مقررات در جهت رفع تداخل میان وظایف نهادهای نظارتی و بازرسی	۱۹۶	
۱۷. اولویت دادن به ایشارگران انقلاب اسلامی در عرضه منابع مالی و فرصت‌ها و امکانات و مسئولیت‌های دولتی در صحنه‌های مختلف فرهنگی و اقتصادی	۴۸	
۱۸. اهتمام به توسعه ورزش و حمایت از گسترش فعالیت‌های گردشگری با تأکید بر سفرهای زیارتی	۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶ و ۱۷	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۱۹. تأکید بر رویکرد انسان سالم و سلامت همه‌جانبه با توجه به:		
۱۹-۱. یکپارچگی در سیاستگذاری، برنامه‌ریزی، ارزشیابی، نظارت و تخصیص منابع عمومی	۳۶، ۳۸، ۳۹، ۱۵۹ و ۱۶۳	
۱۹-۲. ارتقای شاخص‌های سلامت هوا، امنیت غذا، محیط و بهداشت جسمی و روحی	۴۱، ۱۲۷، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۷۰، ۱۷۲ و ۱۸۳	
۱۹-۳. کاهش مخاطرات و آلودگی‌های تهدیدکننده سلامت	۴۱، ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۳۶، ۱۷۰، ۱۷۳ و ۱۸۴	
۱۹-۴. اصلاح الگوی تغذیه جامعه با بهبود ترکیب و سلامت مواد غذایی	۳۸، ۴۱، ۱۳۰ و ۱۳۶	
۱۹-۵. توسعه کمی و کیفی بیمه‌های سلامت و کاهش سهم مردم از هزینه‌های سلامت به ۳۰ درصد تا پایان برنامه پنجم	۳۱، ۳۲، ۳۳ و ۴۲	
۲۰. ارتقای امنیت اجتماعی:		
۲۰-۱. مبارزه همه‌جانبه با مواد مخدر و روانگردان و اهتمام به اجرای سیاست‌های کلی مبارزه با مواد مخدر	۱۸۵	در لایحه فقط تدوین سند جامع پیش‌بینی شده و ارائه راهکار عملیاتی به آینده موکول شده است
۲۰-۲. سامان‌بخشی مناطق حاشیه‌نشین و پیشگیری و کنترل ناهنجاری‌های عمومی ناشی از آن	(فاقد حکم برنامه)	
۲۰-۳. استفاده از ابزارهای فرهنگی، آموزشی و رسانه‌ها برای پیشگیری و مقابله با ناهنجاری‌های فرهنگی و اجتماعی	۵	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
امور اقتصادی		
الف) رشد مناسب اقتصادی با تأکید بر:		
۲۱. تحقق رشد مستمر و پرشتاب اقتصادی به میزان حداقل ۸ درصد نرخ رشد سالیانه تولید ناخالص داخلی با:		در لایحه هیچ‌گونه هدفگذاری درخصوص رشد اقتصادی انجام نشده است
۲۱-۱. توسعه سرمایه‌گذاری از طریق کاهش شکاف پس‌انداز - سرمایه‌گذاری با حفظ نسبت پس‌انداز به تولید ناخالص داخلی حداقل در سطح ۴۰ درصد و جذب منابع و سرمایه‌های خارجی	۷۲، ۷۳، ۷۹، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۲۱ و ۱۷۱	
۲۱-۲. ارتقای سهم بهره‌وری در رشد اقتصادی به یک‌سوم در پایان برنامه	۶۹، ۷۰، ۱۲۲، ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۹۰، ۱۹۱ و ۱۹۴	در لایحه هیچ‌گونه هدفگذاری کمی انجام نشده و ارتقای بهره‌وری به صورت کیفی مورد نظر بوده است
۲۱-۳. بهبود فضای کسب و کار کشور با تأکید بر ثبات محیط اقتصاد کلان، فراهم آوردن زیرساخت‌های ارتباطی، اطلاعاتی، حقوقی، علمی و فناوری مورد نیاز، کاهش خطرپذیری‌های کلان اقتصادی، ارائه مستمر آمار و اطلاعات به صورت شفاف و منظم به جامعه	۵۰، ۵۱، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۸۲، ۸۳، ۹۵، ۹۶، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۱۴، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۸، ۱۵۸ و ۱۷۱	
۲۱-۴. تقویت و توسعه نظام استاندارد ملی	۳۶، ۱۲۳، ۱۲۷، ۱۴۲ و ۱۵۰	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۲۲. تغییر نگاه به نفت و گاز و درآمدهای حاصل از آن، از منبع تأمین بودجه عمومی به «منابع و سرمایه‌های زاینده اقتصادی» و ایجاد صندوق توسعه ملی با تصویب اساسنامه آن در مجلس شورای اسلامی در سال اول برنامه پنجم و برنامه‌ریزی برای استفاده از مزیت نسبی نفت و گاز در زنجیره صنعتی و خدماتی و پایین‌دستی وابسته بدان با رعایت:	۷۶	برخلاف سیاست‌های کلی در ماده (۷۶) گفته شده است که اساسنامه صندوق توسعه ملی به تصویب هیئت وزیران می‌رسد
۱-۲۲. واریز سالیانه حداقل ۲۰ درصد از منابع حاصل از صادرات نفت و گاز و فرآورده‌های نفتی به صندوق توسعه ملی	۷۶	
۲-۲۲. ارائه تسهیلات از منابع صندوق توسعه ملی به بخش‌های خصوصی، تعاونی و عمومی غیردولتی با هدف تولید و توسعه سرمایه‌گذاری در داخل و خارج کشور با در نظر گرفتن شرایط رقابتی و بازدهی مناسب اقتصادی	۷۶	در برخی مواد مانند (۲۷)، (۷۶) و (۷۷) اقدام به گسترش مصارف صندوق توسعه ملی شده است
۳-۲۲. قطع وابستگی هزینه‌های جاری دولت به درآمدهای نفت و گاز تا پایان برنامه	۷۶ و ۱۱۰	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۲۳. اصلاح ساختار نظام بانکی با اجرای کامل و روزآمد قانون بانکداری بدون ربا و نهادینه کردن نظام‌های قرض‌الحسنه، تأمین اعتبارات خرد و اعتبارات لازم برای سرمایه‌گذاری‌های بزرگ	۵۱، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۲، ۱۳۸ و ۱۴۹	
۲۴. ارتقای کمی و کیفی بازارهای مالی (سرمایه، پول و بیمه) با تأکید بر کارآیی، شفافیت و سلامت	۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۹، ۸۲، ۸۶، ۹۰، ۹۱ و ۹۲	
۲۵. تحقق سیاست‌های کلی اصل چهارم قانون اساسی و الزامات مربوط به هر یک از بندها با تأکید بر:		
۱-۲۵. حمایت از شکل‌گیری بازارهای رقابتی	۸۵، ۸۶، ۹۳، ۹۴ و ۱۰۵	
۲-۲۵. ایجاد ساختارهای مناسب برای ایفای وظایف حاکمیتی (سیاست‌گذاری، هدایت و نظارت)	۲۸، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۷، ۸۰، ۸۱، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۳، ۹۴، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۵، ۱۲۰، ۱۳۰، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۸۷، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۴ و ۱۹۶	
۳-۲۵. تنظیم سیاست‌های تشویقی در جهت تبدیل فعالیت‌های غیرمتشکل (نهاد خانوار) به فعالیت‌های واحدهای حقوقی	(فاقد حکم برنامه)	
۴-۲۵. ایجاد بازار رقابتی برای ارائه خدمات بیمه درمانی	(فاقد حکم برنامه)	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۲۶. توجه به ارزش اقتصادی، امنیتی، سیاسی و زیست‌محیطی آب با تسریع در استحصال، عرضه، نگهداری و مصرف آن و مهار آب‌هایی که از کشور خارج می‌شود با اولویت استفاده از منابع آب‌های مشترک	۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۴	موضوع مهار آب‌هایی که از کشور خارج می‌شود با اولویت استفاده از منابع آبی مشترک مغفول مانده است
۲۷. سرمایه‌گذاری در استحصال و استخراج گاز و نفت و معادن مشترک با کشورهای همسایه با رعایت سیاست‌های کلی اصل چهارم قانون اساسی	۱۱۸ و ۱۱۹	موضوع سرمایه‌گذاری مشترک با کشورهای همسایه مغفول مانده است
۲۸. حفظ ذخایر راهبردی ارزی به مقداری که اطمینان از تأمین نیازهای اساسی کشور در مدت معین (براساس مصوبه شورای عالی امنیت ملی) حاصل گردد	۷۶، ۷۶ (تبصره «۹»)	
۲۹. تأکید بر راهبرد توسعه صادرات به‌ویژه در بخش خدمات با فناوری بالا به‌نحوی که کسری تراز بازرگانی بدون نفت کاهش یافته و توازن در تجارت خدمات ایجاد گردد	۹۷، ۹۸، ۹۹ و ۱۰۰	
۳۰. گسترش همه‌جانبه همکاری با کشورهای منطقه جنوب غربی آسیا در تجارت، سرمایه‌گذاری و فناوری	۹۷، ۹۹، ۱۰۶ و ۱۲۷	در لایحه عین عبارت سیاست‌های کلی تکرار شده و راهکار عملیاتی ارائه نشده است

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۳۱. ارتقا و هماهنگی میان اهداف توسعه‌ای: آموزش، بهداشت و اشتغال به‌طوری که در پایان برنامه پنجم، شاخص توسعه انسانی به سطح کشورهای با توسعه انسانی بالا برسد	۲۹	در لایحه هیچ هدفگذاری درخصوص شاخص توسعه انسانی صورت نگرفته است
۳۲. تبدیل نظام بودجه‌ریزی کشور به بودجه‌ریزی عملیاتی	۱۹۵، ۱۹۷، ۱۹۸ و ۱۹۹	
۳۳. برقراری ارتباط کمی و کیفی میان برنامه پنج‌ساله و بودجه‌های سالیانه با سند چشم‌انداز با رعایت شفافیت و قابلیت نظارت	۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱ و ۱۹۳	
(ب) گسترش عدالت اجتماعی با:		
۳۴. تنظیم همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات و رفع محرومیت از قشرهای کم‌درآمد با تأکید بر موارد زیر:		
۱-۳۴. جبران نابرابری‌های غیرموجه درآمدی از طریق سیاست‌های مالیاتی، اعطای یارانه‌های هدفمند و سازوکارهای بیمه‌ای	۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۷، ۴۳ و ۴۴	حکم ۴۳ عیناً تکرار سیاست کلی است
۲-۳۴. تکمیل بانک اطلاعات مربوط به اقشار دو دهک پایین درآمدی و بهنگام کردن مداوم آن	(فاقد حکم برنامه)	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۳-۳۴. هدفمند کردن یارانه‌های آشکار و اجرای تدریجی هدفمند کردن یارانه‌های غیرآشکار	(فاقد حکم برنامه)	
۴-۳۴. تأمین برخورداری آحاد جامعه از اطلاعات اقتصادی	(فاقد حکم برنامه)	
۳۵. اقدامات لازم برای جبران عقب‌ماندگی‌های حاصل از دوران‌های تاریخی گذشته با تأکید بر:		
۱-۳۵. ارتقای سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان با تهیه طرح‌های توسعه روستایی، گسترش کشاورزی صنعتی، صنایع روستایی و خدمات نوین و اصلاح نظام قیمتگذاری محصولات کشاورزی	۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۶، ۱۶۴ و ۱۷۴	
۲-۳۵. گسترش فعالیت‌های اقتصادی در مناطق مرزی و سواحل جنوبی و جزایر با استفاده از ظرفیت‌های بازرگانی خارجی کشور	۱۶۴ و ۱۸۱	
۳-۳۵. کاهش فاصله دو دهک بالا و پایین درآمدی جامعه به‌طوری که ضریب جینی به حداکثر ۳۵ درصد در پایان برنامه برسد	(فاقد حکم برنامه)	
۴-۳۵. انجام اقدامات ضروری برای رساندن نرخ بیکاری در کشور به ۷ درصد	۷۱	در ماده (۷۱) ذکری از کاهش نرخ رشد به ۷ درصد نشده است

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۵-۳۵. تأمین بیمه فراگیر و کارآمد و گسترش کمی و کیفی نظام تأمین اجتماعی و خدمات بیمه درمانی	۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۷، ۴۲ و ۴۳	
۶-۳۵. توسعه نظام‌های پیشگیری از آسیب‌های فردی و اجتماعی	۸۸	
۷-۳۵. حمایت از اقشار محروم و زنان سرپرست خانوار	۴۴	
۸-۳۵. توسعه بخش تعاون با هدف توانمندسازی اقشار متوسط و کم‌درآمد جامعه به‌نحوی که تا پایان برنامه پنجم سهم تعاون به ۲۵ درصد برسد	۴۴، ۱۱۶، ۱۴۹ و ۱۸۱	
امور سیاسی، دفاعی و امنیتی		
۳۶. تقویت حضور و مشارکت مردم در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی	(فاقد حکم برنامه)	
۳۷. جهت‌دهی جریان‌های سیاسی به پایبندی به ارزش‌های اسلامی - انقلابی، دفاع از منافع ملی، دشمن‌ستیزی، قانون‌پذیری و اصول اخلاقی	(فاقد حکم برنامه)	
۳۸. حمایت از آزادی‌های مشروع و صیانت از حقوق اساسی ملت	(فاقد حکم برنامه)	
۳۹. اعتدالی‌شان، موقعیت، اقتدار و نقش جمهوری اسلامی ایران در منطقه و نظام بین‌الملل به‌منظور تحکیم امنیت ملی و پیشبرد منافع ملی با تأکید بر	۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۱-۳۹. تقویت همکاری‌های دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی با اولویت کشورهای همسایه	۷۹، ۹۸ و ۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است
۲-۳۹. تقویت روابط سازنده با کشورهای غیرمتخاصم	۷۹، ۹۸ و ۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است
۳-۳۹. بهره‌گیری از روابط برای افزایش توان ملی	۹۸ و ۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است
۴-۳۹. مقابله با افزون‌خواهی و اقدام متجاوزانه در روابط خارجی	۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است
۵-۳۹. تلاش برای رهایی منطقه از حضور نظامی بیگانگان	۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است
۶-۳۹. حمایت از مسلمانان و ملت‌های مظلوم و مستضعف به‌ویژه ملت فلسطین	۹۸ و ۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است
۷-۳۹. تلاش برای همگرایی بیشتر میان کشورهای اسلامی	۹۸ و ۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است
۸-۳۹. تلاش برای اصلاح ساختار سازمان ملل	(فاقد حکم برنامه)	
۹-۳۹. سازماندهی تلاش مشترک برای ایجاد مناسبات و نظامات جدید اقتصادی، سیاسی و فرهنگی منطقه‌ای و جهانی با هدف تأمین عدالت، صلح و امنیت جهانی	۹۸ و ۱۸۶	حکم ۱۸۶ دقیقاً همان سیاست کلی است

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۴۰. حضور فعال و هدفمند در سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای و تلاش برای ایجاد تحول در رویه‌های موجود براساس ارزش‌های اسلامی	(فاقد حکم برنامه)	
۴۱. ارتقای نقش مدیریتی ایران در توزیع و ترانزیت انرژی، افزایش فرصت‌های صادراتی، جذب سرمایه و فناوری‌های پیشرفته و کمک به استقرار نظام پولی، بانکی و بیمه‌ای مستقل با کمک کشورهای منطقه‌ای و اسلامی و دوست با هدف کاهش وابستگی به سیستم پولی نظام سلطه	(فاقد حکم برنامه)	
۴۲. تقویت تعامل فرهنگی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی با جهان به‌ویژه حوزه تمدن اسلامی - ایرانی	۲۴ (تبصره «ه»)	
۴۳. تقویت هویت اسلامی و ایرانی ایرانیان خارج از کشور، کمک به ترویج خط و زبان فارسی در میان آنان، حمایت از حقوق آنان و تسهیل مشارکت آنان در توسعه ملی	(فاقد حکم برنامه)	
۴۴. تحکیم و ارتقای امنیت پایدار، فراگیر و تضمین‌کننده اهداف و منافع ملی با تأکید بر		

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۱-۴۴. تقویت نقش مردم و اطلاعات مردمی در پیشگیری از تحرکات ضد امنیتی	(فاقد حکم برنامه)	
۲-۴۴. تقویت و تعامل مؤثر دستگاه‌های اطلاعاتی، انتظامی و قضایی و هماهنگی بین آنها برای تأمین اشراف اطلاعاتی و مقابله با هر نوع اخلال در امنیت عمومی، اقتصادی و اجتماعی و مقابله با تهدیدهای نرم	۱۸۲ و ۱۸۳	
۳-۴۴. ایجاد سامانه یکپارچه نرم‌افزاری اطلاعاتی، ارتقای سطح حفاظت از اطلاعات رایانه‌ای، توسعه علوم و فناوری‌های مرتبط با حفظ امنیت سامانه‌های اطلاعاتی و ارتباطی به‌منظور صیانت از فضای تبادل اطلاعات، تقویت فنی برای مقابله با تخلفات در فضاهاى رایانه‌ای و صیانت از حریم فردی و عمومی	(فاقد حکم برنامه)	
۴-۴۴. تقویت زیرساخت‌های انسجام و همبستگی ملی برای پیشگیری و مقابله با عوامل بروز گسست‌های هویتی، اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی	(فاقد حکم برنامه)	

سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه	شماره مواد مرتبط در لایحه برنامه	ملاحظات
۱-۴۵. ارتقای توانمندی‌های دفاعی و قدرت بازدارندگی به‌منظور دفاع از حاکمیت، تمامیت ارضی، منافع و امنیت ملی و مقابله مؤثر با تهدیدهای خارجی و ایجاد توازن منطقه‌ای با تأکید بر:	۱۷۵	
۱-۴۵. کسب دانش و فناوری‌های نو و نرم‌افزارهای پیشرفته دفاعی و نوسازی و بازسازی صنایع دفاعی، افزایش ضریب خودکفایی با توسعه تحقیقات و بهره‌مندی از همه ظرفیت‌های صنعتی کشور	۱۷۷ و ۱۷۹	
۲-۴۵. اهتمام به حضور نیروهای مردمی در امنیت و دفاع از کشور و انقلاب با تقویت کمی و کیفی بسیج مستضعفان	۱۷۶	
۳-۴۵. گسترش پدافند غیرعامل	۱۷۸	
۴-۴۵. امنیت پایدار مناطق مرزی و کنترل مؤثر مرزها	۱۸۰ و ۱۸۱	

نتیجه‌گیری

در کنار برخی نقایص شکلی و ساختاری برنامه پنجم، این برنامه دارای ویژگی‌های مثبت و نوآوری‌های برنامه‌ای متعدد است. تطبیق عمومی یا عدم تناقض با سیاست‌های کلی، الگوی نگارش ساده و تجمیع شده، توجه به مشکلات اساسی کشور، هماهنگی روش‌شناختی در برخی زمینه‌ها، توجه یا اشاره یا عدم تناقض با

قوانین مادر تصویب شده در سال‌های اخیر، تغییر رویکرد در برخی مقولات مهم و توجه خاص به برخی مقولات مهم دیگر از نکات مثبت لایحه ارائه شده تحت عنوان برنامه پنجم توسعه است. بررسی تفصیلی مواد لایحه در حوزه‌های بخشی و توجه به اشکالات آنها و ارائه اصلاحات لازم بر مبنای سیاست‌های علمی ابلاغی مقام معظم رهبری و براساس رویکرد مسئله محوری برای رفع مشکلات اساسی موضوع گزارش‌های تکمیلی مرکز است که به تدریج انتشار خواهد یافت.

منابع و مآخذ

۱. بررسی تطبیقی سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه با لایحه، مرکز پژوهش‌های مجلس، بهمن‌ماه ۱۳۸۸.
۲. رویکردها و معیارهای ارزیابی لایحه برنامه پنجم توسعه، مرکز پژوهش‌های مجلس، فروردین‌ماه ۱۳۸۸.
۳. میرزایی، حجت‌الله. نظام تدوین، ساختار و صورت بندی، نگرش و محتوای متن پیشنهادی برنامه پنجم پیشرفت و عدالت، متن ارائه شده به مرکز پژوهش‌های مجلس، ویرایش دوم، فرودین‌ماه ۱۳۸۹.
۴. غلام‌نجاج، سعید و میکاییل عظیمی. آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور بعد از انقلاب اسلامی، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، دفتر گسترش تولید علم معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، شهریورماه ۱۳۸۸.
۵. عبیری، مسلم. مقایسه محتوایی و تفصیلی برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، نشریه برنامه، شماره ۳۴۹.
۶. خالصی، امیر و علیرضا فرهادی‌کیا، ارزیابی برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، نشریه برنامه، شماره ۳۵۱.

۷. مردوخی، بایزید. نوآوری‌ها و موضوع‌های مهم برنامه چهارم توسعه، بخش مقالات وبسایت وزارت صنایع و معادن، آخرین دسترسی در تاریخ ۱۳۸۹/۲/۷.
۸. وظایف و تکالیف دولت در لایحه برنامه پنجم، مرکز پژوهش‌های مجلس، بهمن‌ماه ۱۳۸۸.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۱۰۲۰۹

عنوان گزارش: درباره لایحه برنامه پنجم توسعه (۴): نوآوری‌ها و نکات مثبت

نام دفتر: معاونت پژوهشی

تهیه و تدوین: گروه کارشناسان

ناظر علمی: —

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار تخصصی: —

ویراستار ادبی: —

واژه‌های کلیدی: —

تاریخ انتشار: ۱۳۸۹/۲/۱۴